Telugu Poetry Writing Made Easy.

కవిత్వతత్త్వము

Kavitva tatvamu

కవిత్వమభ్యసించువారలకు

హైస్కూలు విద్యార్థులకు నుపయుక్తము.

Kodanda Ram[illegible]

కల్లపాలెం కోదండరామయ్యచే

రచియింపఁబడి, ప్రచురింపఁబడెను.

500 ప్రతులు.

బెజవాడ వాణీముద్రాక్షరశాలయందు

బి. కే. స్వామిచే ముద్రింపఁబడియె.

1919.

వెల 8 అణాలు.

విజ్ఞప్తి.

చదువరులారా!

నాస్నేహితులలో నొకరు పద్యరచన నేర్చుకొననిచ్ఛ [illegible]డినియడుగఁగా, నాకంతటిశక్తిచాలకున్నను, సుహృదాభిలాష నెరవేర్తమను నుత్సాహమున నప్పకవీయాది లక్షణగ్రంథసహాయమున, నానేర్చుకొలఁది నామిత్రునకుఁదెలిపితిని. నేఁజెప్పెడియంశములనన్నింటిని నాయన నొకపుస్తకము న్వ్రాసికొనుచువచ్చెను. అట్టుల వ్రాసినయావ్రాతప్రతినిఁజూచిన కొందఱది సులభముగనున్నదనియు, దానిని ముద్రింపించిన లక్షణము నేర్చుకొనఁదలచువారల కుపకరించుననియు నాతోఁ బలుమారుపలుకుటచే దాని నీపుస్తకరూపమున ముద్రింపించి ప్రచురపరచితిని. నాకించిత్ జ్ఞతచే నిందుదొరలిన లోపంబులకుఁ బెద్దలుమన్నించి, నాకుఁదెలిపినచో, నింకొకకూర్పున వానిని సవరించుకొనియెద.

ఈపొత్తమునచ్చొత్తించుటకు సరిపడుకాగితమును నాకుచితముగ నొసంగి దీనివెలఁ: వడఁజేయుటయందు సహాయమొసంగిన నామిత్రులు శ్రీయుత అయ్యంకి వేంకటరమణయ్యపంతులుగారికి నావందనశతంబులర్పించుచున్నాఁడ. ఇట్టివీరివిద్యాపోషణానురక్తి నూతనముగాదని లోకమెఱుంగు. ఆంధ్రలోకోద్ధరణకై భాషాసేవఁజేయుటకుఁ బ్రథమసోపానమగుగ్రంథాలయవ్యాప్తియందు యావజ్జీవము ధారవోయుచు, నహోరాత్రములాతత్వము నే మననముఁ జేయుచున్న వీరిపట్టుదలయే యందుకు సాక్షి. వీరికిఁ బరమేశ్వరుండు పుత్రపౌత్రాయురారోగ్యైశ్వర్యముల ననవరత మొసంగుఁగాత.

ఇట్లువిధేయుఁడు,

బెజవాడ,
1-1-1919.

☞ కర్లపాలెం కోదండరామయ్య,
గ్రంథకర్త.

శుభమస్తు.

శ్రీశారదాంబాయైనమః.

కవిత్వతత్త్వము

1 వ. ప్రకరణము.

ఏదైన నొకవిషయమును జక్కని [illegible]తములగు కల్పనలతో ఘోశవించి, సరసపద సముదయముచే, భావము స్ఫురించునటులఁ బలుకుట కవిత్వమనఁబడును. కవిత్వము ఛందోవ్యాకరణనియమబద్ధమును, సముచితాలంకారశోభితమును నై చెలువొందును. అది "పదరచన," "పద్యరచన" యనునిరుదెఱఁగులఁ బ్రకాశించుచుండును. వచనరచనకు వ్యాకరణమును, పద్యరచనకు ఛందోవ్యాకరణములు రెండును బాటింప నవసరము. ఇటుల ఛందోవ్యాకరణములను బాటించి కవితారచన మొనర్చు విధానమును బోధించుపద్ధతికి "లక్షణ" మనిపేరు. ఆలక్షణమును సులభముగఁ దెలియఁజేయునది యీ "కవిత్వతత్త్వము."

పద్యములు పదములవలనను, పదము లక్షరములవలనను నేర్పడుచున్నవి. కవితానియమములను దెలుపు లక్షణగ్రంథములయందక్షరములు గురువులనియు, లఘువులనియు ద్వివిధముగ విభజింపఁబడినవి.

గురు లఘువులు.

I గురువులు:—"గురు"వనఁగా గొప్పదియనియర్థము. అనఁగా నిందుఁబలుకుటకు గొప్పగ (అనగాదీర్ఘముగ) నుండునది యనితాత్పర్యము.

ఆ-ఈ-ఊ-ౠ-ౡ-ఏ-ఐ-ఓ-ఔ-యీదీర్ఘాచ్చులును, వీనింగూడిన హల్లులును, పూర్ణబిందువుతోఁగూడిన యక్షరములును, విసర్గతోఁగూడినవియు, ద్విత్వసంయుక్తాక్షరములకు ముందుండెడు వర్ణములును, నకారపొల్లు(ౝ) నుగూడినవర్ణములును,హల్మాత్రవర్ణము (త్ &c) లనుగూడినవియు,గురువులు.

ఉదా:— ఆ, కా, కం, కః, కన్ను, విద్య, కౝ, రాట్.

సూత్రము:—గీ॥ నిడుదలగుప్రాణులును వానిఁ ♦ బడసినట్టి
ప్రాణములు, ద్విత్వసంయుక్త ♦ వర్ణములకు
ముందువి, విసర్గహల్మాత్ర ♦ పూర్ణబిందు
ద్రుతయుతంబులు గురువులై ♦ క్షితినిఁజెలఁగు॥

II లఘువులు:— "లఘువు" అనగాఁదేలిక. అనఁగా నిందుఁదేలికగాఁ బలుకఁబడు వర్ణమనియర్థము.

అ-ఇ-ఉ-ఋ-ఌ-ఎ-ఒ- యీ హ్రస్వాచ్చులును, వీనిం గూడిన హల్లులును, లఘువులనఁబడును. ఉదా:— అ-క-కృ.

గమనింపు:—(1)ఋకారమచ్చు. కావునదానింగూడిన హల్లులుసంయుక్తాక్షరములుకావు. అందుచేనాయక్షరమునకుఁ బూర్వమునఁగల వర్ణము గురువుకానేరదు. ఉదా:— పితృ.

(2) ఊఁదిపలుకని సంయుక్తాక్షరములకు ముందుండెడువర్ణములు లఘువులుగనే యుండును

ఉదా:—1. అతఁడుస్వయంభువు. (ఇందు "డు" లఘువు).

2. శా॥ ఆరామామణిమీఁదిప్రేమమున("ది"లఘువు)

(3) ద్విత్వ సంయుక్తాక్షరములు, దీర్ఘాచ్చులఁగూడి యుండుట మొదలగు గురులక్షణములఁ గూడియుండనిచో లఘువులేకాని గురువులుకానేరవు.

(4) "మాత్ర"యనఁగా రెప్పపాటు కాలమున నుచ్చరింపఁబడఁగలవర్ణము. ఇందులఘువొకమాత్రయనియు, గురువు రెండుమాత్రలనియు వ్యవహరింతురు.

(5) గురువునకు గు. ∪ } ఇవిసంజ్ఞలు.
లఘువునకు ల. । }

---

2 వ ప్రకరణము.

గణములు.

"గణము" అనగా సమూహమని యర్థము. ఇందు (నియతములగు)గురులఘువులచేరికవలనగణములేర్పడుచున్నవి.

ఈగణములు నిసర్గగణములనియు, నుపగణములనియు ద్వివిధము. అందు

A. నిసర్గగణములు:—

(1) ఏకాక్షరగణములు 2. గు ∪ శ్రీ. ల । న.

(2) ద్వ్యక్షరగణములు 4.

గగము	∪∪	గౌరి	వగణము లేక లగము	। ∪	రమా
లలము	।।	సతి	హగణము లేక గలము	∪ ।	రామ

(3) త్ర్యక్షరగణములు 8.

మగణము	U U U	శ్రీరామా	నగణము	I I I	శివుఁడు
యగణము	I U U	గిరీశా	భగణము	U I I	ధారుణి
రగణము	U I U	రుక్మిణీ	జగణము	I U I	మహేంద్ర
తగణము	U U I	ధాత్రీశ	సగణము	I I U	కమలా

సూత్రము:-శ్లో॥ ఆదిమధ్యాఽవసానేషు య,ర,తాయాంతి లాఘవం । భ,జ,సాగౌరవంయాంతి; మ, నౌతుగురులాఘవౌ॥

తా॥ ఆదిని, మధ్యను, అంత్యమున, వరుసగాలఘువును గలిగినచో య,ర,త గణములును, అవేగురువులైనచో భ,జ, స గణములును, అన్నియు గురువులైన మగణమును, లఘువులైన నగణము నగును.

B ఉపగణములు:—

(1) సూర్యగణములు 2.

హగణము	U I	రామ.	నగణము	I I I	నృపతి.

(2) ఇంద్రగణములు 6 ,

నలము	I I I I	ముకుందార	భగణము	U I I	శ్రీపతి
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	U I U	ఘ[illegible]తీ
సలము	I I U I	గణనాథ	తగణము	U U I	వారాసి

(3) చంద్రగణములు 14

రగురు	U I U U	కోమలాంగా	సహము	I I U U I	దివిజాధీశ
నగగము	I I I U U	కమలనాభా	రలము	U I U I	మానిచంద్ర
తగము	U U I U	రామామణీ	నహము	I I I U I	ఖగకులేశ
సవము	I I U I U	త్రిపురాంతకా	తలము	U U I I	రాధాపతి
భగురు	U I I U	శ్రీరమణీ	భలము	U I I I	శ్రీలలన
నవము	I I I I U	దనుజహారా	సలలము	I I U I I	మనుజాధిప
మలఘు	U U U I	శ్రీలక్ష్మీశ	నలలము	I I I I I	మనుజవర

సూత్రము:- క॥ తగ న, హాములు రవు; లింద్రులు
నగ,నల,సల,భ,ర,త ; లింక ♦ నలల,తగ,సలా
నగగ, మలఘు, నవ, తల, సహ
భగురు,రగురు,సహా,సవ,రల,♦ భల,లిందులగుౘ॥

---

3 వ ప్రకరణము.

ప్రాసములు.

(1) "ప్రాసము" అనగా నొకపద్యపాదద్వితీయవర్ణము.

(2) ఒకపద్యమునఁ బ్రథమపాదద్వితీయవర్ణ మేహల్లు, లేక, యేహల్లులఁగూడియుండునో, దానితక్కినపాదములఁగూడ నట్టివేయుండవలయును.

(3) ప్రథమప్రాసాక్షరముద్విత్వమైనచోఁ దక్కినపాదములకు నట్లేయుండవలెను. సంయుక్తమైననునట్లేయుండవలెను.

(4) ప్రాసవర్ణమునకు హల్లుప్రధానమేకాని యచ్చు ప్రధానముగాదు. కావున నొకపద్యముయొక్క వేరువేరుపాదముల ప్రాసము లొకేవిధమగు నచ్చుఁగలవిగఁగాని, లేకవానిమిత్రవర్గములో నొకదానిఁగలవిఁగఁగానియుండవలెననువిధి లేదు.

(5). అఉసున్నతోఁగూడినవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసముగ నిల్వవచ్చును.

(6) బిందుపూర్వమగు వర్ణమునకు బిందుపూర్వవర్ణమే కడవెళ్ళ నిలుపవలెను.

(7) బిందుపరమగు వర్ణమునకు దీర్ఘాక్షరము ప్రాసముగా జెల్లును.

(8) రావడిగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసముఁ జేయవచ్చును. ఉదా:— శా॥ ఈత్రైలోక్యమునందుఁ గల్గఁడు రణం♦బెచ్చోటలేకుంటగాఁ। జేతుల్వ్రేయు వృథాభరంబగుచు॥ సో.హా.

(9) రావడిగల వర్ణముతో వట్రువసుడిగల వర్ణము ప్రాసమొప్పును. ఉదా:— ఉ॥ ...సచా। రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బ♦రిక్షితుఁ గాచినయట్లు రామమాం। ధాతృరఘుక్షితీశులు॥ భా. ఆ.

(10) ద్రుతమునకు గానువచ్చిన పూర్ణబిందువు పూర్వమునఁగల వర్గయుక్సరళములందొక వర్ణమునకుఁ బదమధ్యస్థపూర్ణబిందుపూర్వంబగునా వర్ణంబుతోఁ బ్రాసముఁ జేయ నొప్పును. ఉదా:— శా॥ గంగానందనుఁ బోటు మెచ్చక గురుం గాదంచు నా ధాతనూ। జుంగీటాడుచు నీతఁ డెవ్వఁడొకొ యంచుం॥ (భా. శ.)

(11) లావత్తుగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసము జేయవచ్చును. ఉదా:— శా॥ లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్క♦భా। పాక్షస్థప్రథమద్వితీయ॥ (రా. పాం.)

(12) ధ, థలకుఁ బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:— క॥ గంధవహసుతుఁడు గవయుఁ గ। మంథరగతి నెవ్వఁడాగు॥- భా. ద్రో.

(13) ద-ధలకుఁ బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:-ఉ॥ కాదనకిట్టిపాటి యుప♦కారము తత్కుకుఁ డేకవిప్రసం। బోధనఁ జేసి॥ భా. ఆ

(14) వట్రువసుడిగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసము జేయవచ్చును. ఉదా:— మ॥ ఘనశౌర్యుండును సింగరాయనరలో♦కస్వామితోఁ బుట్టు రా। మనృపాలాగ్రణి... ॥ (వసు)

(15) సంధిలో మార్పుఁ జెందినిలిచిన వర్ణమునకు శుద్ధవర్ణము ప్రాసముగ నిల్పఁ జెల్లును. ఉదా:- మ॥ ...విశే। షంబు నుతింపఁ గాఁగలర♦ సజ్జరసజ్ఞభవద్విభావనా। స్తింబరిపూర్ణమై॥ వ.సు.

(16) "ఋ-ర"లకుఁ బ్రాసము చెల్లును- ఉదా:— క॥ ఆ ఋషిపుత్రుఁడు గట్టిన। చీరలు మృదులములు.....॥ (భా-అ)

(17) "అ-ర"లకుఁ బ్రాసముఁ జేయనగు. ఉదా:— క॥ చర్లాటమూఁడు మోహాము। లేళ్ళైన వర్త్తిల్లు నమ్మహీసురుతోఁ డ॥ పాం.

ఈ ప్రాసముఁ గూర్పరాదని యప్పకవి చెప్పియుండెం గాని, పూర్వకవి ప్రయోగములు కాన్పించుటచేతను, ఆధునికకవులు విరివిగా వాడుటచేతను, నుచ్చరించుటయందంతగా భేదము గానుపింపమిని నీప్రయోగము గ్రాహ్యమే యగు.

(18) తమంతఁ దాము ద్విత్వంబులైనవానితో ద్రుతము డాపలఁగలిగి సంధివశమున ద్విత్వములుగ నేర్పడునవి ప్రాసముగ నుండవచ్చును. ఉదా:—ఉ॥ మున్ను గనన్నగాత్మజకు♦ముద్రికపైఁ బతిపేరు సూడఁదోఁ। చెన్నగుఁ బుఁజూచినట్లు...॥ (వసు)

(19) ల-ళలకుఁ బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:— చ॥ కెళ్లికలు లేజిగుళ్ళు నవ♦కంపుటనంటులు కప్పురంపు తి। ప్పలు ననగుత్తులుఁ ...॥ (వసుచ)

(20) యడాగమమున వచ్చిన యకారమునకు లఘుయకారము ప్రాసముగఁ జెల్లును.

(సంధిలేనిచోటనున్న అకారమునకు యకారము వచ్చుట యడాగమమనంబడు. లఘుయకారమన పుట్టుకతో నున్న శుద్ధవర్ణము)

ఉదా:—ఉ॥ ఆమెడనొక్క నర్మసచి♦వాగ్రణి యిట్లను నోయఖండతే। జోయుతయద్భుతంబొకటి చూచితి... ॥ (వసుచ)

(21) ఒకే యనునాసికమును గూడినప్పుడు క-చ-ట-త-ప వర్గులయొక్క వట్టిపొల్లు లాయావర్గుల మూఁడవయక్షరమునకుఁ బ్రాసముగ నిలువఁ జెల్లును. ఉదా:— గీ॥ దిఙ్మహితకీర్తి యర్జున♦యుగ్మభేది ॥ (అప్పకవి)

(22) ంబ-మ్మలకు బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:— గీ॥ కమ్మ తావులు వెదజల్లు♦నంబుజమ్ములు ॥ (అప్పకవి)

గమనింపు:— ఈ 21, 22 సూత్రములయందుఁ జెప్పిన రెండు ప్రాసము లప్పకవీయముననే కన్పట్టుచున్నవి. కానియితరపూర్వకవిగ్రంథములనెందును నిట్టిప్రయోగములు గాన్పించుటలేదు.

(23) స-షలకుఁ బ్రాసము చెల్లుననుటలో షకారముగలపదమునకు సకారముగల రెండవరూపముగూడ నుండిననేయొప్పునుగాని లేకున్న నొప్పదని కొందఱియభిప్రాయము. అందున కుదాహరణముగ సాంబవిలాసములోని
"క॥ విసరాంబుజమిత్రునకు న్విషమశిలీముఖసహస్ర♦నిభగాత్రునకున్ ॥"
అను పద్యముగూడ వారివాదముననే బలపరచుచున్నది. ఎట్లనిన "విషము" అనుపదమునకు "విసము" అను రెండవరూపముగూడనున్నది. కావున స-షవర్ణములయం దొకటి ప్రాసముగనున్నప్పుడు రెండవవర్ణముగలిగినట్టియు, నదేరూపముగల్గి రెండవరూపము లేనట్టియు, పదము ప్రయోగింపఁబడినట్లు సనాతనాంధ్రగ్రంథములనుండి యుదాహరణములు దొరకువరకు నిట్లేయుపయోగింపవలసియుండును.

(24) న-ణలకుఁ బ్రాసము చెల్లును. కానిదీనికిఁ గొన్ని భేదాభిప్రాయములుగలవు. అవియెవ్వియన:— ణవర్ణముగలపదములోని ణవర్ణమునకుఁ బూర్వమునగలవర్ణము క్రావడిఁ గలదిగనుండిననేగాని లేకున్నఁ జెల్లదని కొందఱియభిప్రాయము. కాని యప్పకవియుదాహరణముగనిచ్చిన శృంగారషష్టకములోని క॥ వినుమతిగుహ్యము నారా। యణకవచము భక్తవాంఛితార్థప్రదమై ॥ యనుపద్యముంజూడ వారియభిప్రాయమునకు వ్యాఘాతముకన్పడుచున్నది. కానిమఱికొందఱియభిప్రాయము "సంధికిఁ బూర్వము నవర్ణముకలిగినఁగాని, లేక నవర్ణముగలిగిన మరియొకరూపముండినగాని నవర్ణమునకు ణవర్ణము ప్రాసముగఁ జెల్ల" దనునది సమంజసముగఁ గన్పడుచున్నది. ఏలయన

నప్పకవి తానుదాహరణముగనిచ్చినవితప్ప తక్కిన సనాతనాంధ్రగ్రంథములనుండి గైకొనిన యుదాహరణములన్నియు నీవాదమును స్థిరపరచుచున్నవి. కావున నీవిధముగాఁ బ్రయోగించుటయే యొప్పిదము.

(25) ల-డలకుఁ బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:— చ॥ చిలుకలుకూయునో చెవులు♦చిల్లులువోవఁగనంచు నెన్నఁడు । న్వెడలందునందునో ... ॥(ఆంధ్రనై)

ల-డలకుఁ జెల్లుననుటలోఁగూడ, స-షలకు విధించిన ప్రకారమే చూచి ప్రయోగించవలెను. పైయుదాహరణముగూడ నీవాదమునే స్థిరపరచుచున్నది. ఏలయన "వెడలు" నకు "వెలలు" అను రెండవరూపముగూడఁ గలదు.

(26) ద-డలకుఁ బ్రాసము సేయవచ్చును. సులక్షణసారగ్రంథకర్త "క॥ ద-డలకు భేదములెన్నక। వడియును బ్రాసంబులిడఁగ♦వచ్చును కృతులన్" ॥ అనిస్పష్టముగఁ బల్కుచున్నాఁడు. మరియు శ్రీనాథుని వీథినాటకమున "ఉ॥ కందుకకేళిసల్పెడిప్ర♦కారమునం బురుషాయితక్రియా। తాండవకేళిసల్పెడివి♦ధంబున॥" నని ప్రయోగము కాన్పించుచున్నది. మరియు నప్పకవి యీప్రాస మప్రశస్తమని చెప్పుచు "ఉ॥ కడుకొని వేడిబాష్పములు♦గ్రమ్మిపయింబడి పర్వభీతిమై । నడరుచు విన్ననైనహృద♦యంబునఁ బొల్పగు హారయష్టిప। య్యెదదడియంగ ... ..." అని రామాయణమునుండి యెత్తి వ్రాసినాఁడు. కాని, స-ష, ల-డ, న-ణలకువలె "రెండురూపములుకలిగిగాని, లేకవృత్తికిఁ బూర్వముతక్కినపాదములఁగల ప్రాసాక్షరమువంటివర్ణముకలిగిగాని"యుండనటువంటి పదప్రయోగములు పై యుదాహరణముల రెంటియందుఁ గన్పడుచున్నవి కావున ద-డలకుఁ బ్రాసము చెల్లును.

(27) రథరభస్వేదనేధాతుయోగమైనప్పుడుమాత్రము లవర్ణమునకు రవర్ణము ప్రాసముగఁ జెల్లునుగాని, లేకున్నఁజెల్లదు.
ఉదా: శా॥... క।స్తూరీచర్చనెపంబునన్ దననుకే॥ళిగోష్ఠి సువర్ణత్వగే। ఖాళిస్సల శశికత్తిఁజూపసతీఁడు ...॥ (కాను).

---

4 వ ప్రకరణము.

యతులు.

"యతి"యనఁగాఁ బద్యచరణాదిమవర్ణముతోడఁ బాదమధ్య నియమితస్థానమున నుండెడివర్ణమునకు సంబంధముఁ గూర్చుట.

యతియనుపదమునకు సమానార్థపదములు:---విరతి, విశ్రాంతి, విశ్రామము, విరమణము, విరామము, విరమము, వళి, వడి, శ్రాంతియనునవి.

స్వరయతులనియు, వ్యంజనాక్షరయతులనియు, నుభయయతులనియు యతులుమూఁడువిధములు. అందు

I స్వరయతులు:—

(1) స్వరమైత్రివళి:—అ-ఆ-ఐ-ఔలును; ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ-లును; ఉ-ఊ-ఒ-ఓ లును దమలోదాము సంబంధములుగ యతిస్థానములనిల్చును. ఉదా:— చ॥ ఒనర హిమావకుంఠనము॥లూడ్చి తెమల్చినవ త్రిభంగముల్॥ (వసుచ)

(2) స్వరప్రధానవళి:— ఒకశబ్దముయొక్క అంత్యలఘువు సంధివశమునఁ దరువాతి యచ్చుతోఁ గూడినప్పు డా యచ్చునకే యతిఁ గూర్పవలెఁగాని హల్లునకుఁ గూర్పరాదు.
ఉదా:— మ॥ అరవిందోదరమూర్తి భానుఁడపు డా॥ప్రాంతంబుగా సంకుచత్ ॥ (వసు)

(3) లుప్తవిసర్గస్వరవళి:— సంస్కృతభాషయందుఁ గల అదంతసాంతశబ్దములతో, అత్తు మొదటఁగలశబ్దములు సంధిజేసినప్పుడు ప్రాప్తమైన ఓత్వమునకు అ-య-హాలు చెల్లును.
ఉదా:— A. ఉ॥... అన్యోన్యవిరుద్ధభాషణము॥ లాడిననద్దలమాతఁడందెదిరి॥ (భా.వి.) B. శా॥ ... బా। హాపాటచ్చరరామదాసతనదా॥స్తోహ మ్మురున్నందనా॥ (మ-శ)

(4) ఋవళి:—ఋవర్ణముతోఁగాని, ఋకారముగలయుతి రహల్లుతోఁగాని ఇత్వైత్వములఁగూడిన రవర్ణముయతిగానుండ వచ్చును. ఉదా:— A. సీ॥ ఋత్విజుండనివిచా॥రించిపూజించితే॥ (భా-స). B. శా॥ శ్రీవజ్రాంగియజాతశత్రుఁడు మహీ॥ భృన్మాత్రుఁడేచూడఁగ॥ (విజ)

(5) ఋత్వసంబంధవళి: — అ-య-హ లు ఇత్వైత్వములఁగూడి ఋకారముతో యతిఁగూడఁజెల్లును.
ఉదా:—సీ॥ఇచ్చియిష్టాన్న సం॥తృప్తులఁగాఁ జేయు...॥(మను)

(6) ఋత్వసామ్యవళి:—వట్రువసుడిగలయొకహల్లు వట్రువసుడిగల యేయితరహల్లుతోనైన యతిగా నిల్వఁజెల్లును.
ఉదా:—గీ॥ వృతసభనదసినని దెగి॥ కృష్ణరాయ. (ఆముక్త)

(7) వృద్ధివళి:—సంస్కృతపదములతలకట్లపైఁగదియు పదాదివక్రములకు (ఎ-ఏలకు) సంధిలో వచ్చువక్రతమములకు (ఐ-ఔలకు) నుభయముఁజెల్లును. ఉదా:— A. ఉ॥... భో।గైకపరాయణుల్పురుషు॥లంగజుఁడప్రతిమానచేష్టిత...భా. వి.॥ B. శా॥ ...లో।కైకత్రాణునిరామునింగనుమునీ॥కీబుద్ధిగాకుండినన్॥రా.

II వ్యంజనాక్షరయతులు:—

(8) ప్రాణివళి:—హల్లులెనరుఁదానేయతిస్థానమునసిలుచును.

☞ ప్రతిహల్లులోను నచ్చుభాగముకొంత హల్లుభాగముకొంత యుండు నుగాన యతిఁగూర్చునప్పుడు దానిలోనిహల్లునకు నచ్చునకుఁగూడ మైత్రి యుండునట్లు సదాగమనింపవలెను. కాని యీరెంటిలో నేదియొకటి మిత్రముగానుండినపనికిరాదు. ఏవిధమగుయతిఁగూర్చుచున్నను నీస్వరమైత్రి చెడకుండునట్లుచూడవలెను.

ఉదా:— మ॥ ననునువ్వొత్తుగఁ బాఱమిూటితివినా♦నా ధైర్యసామగ్రి ... ... ॥ (వసు)

(9) వర్గయతి:— ప్రతివర్గమునఁగలవర్ణములు, నాయా వర్గముల యనునాసికముతప్పతక్కినవి, తమలోఁదాముయతులుగ నిల్వఁజెల్లును. ఉదా:— చ॥ బలితపుగుబ్బగుబ్బలుల♦ పైనిరవొంది మెఱుంగుదీఁగచే ॥ (వసు)

(10) బిందుసంబంధవళి:— ప్రతివర్గమునను, ననునాసికాక్షరముగాక తక్కినవర్ణములు పూర్ణబిందుపూర్వములై తమయనునాసికముతో యతిఁగనిల్వఁజెల్లును.

ఉదా:—గీ॥ మంజువాణీవిలాససం♦పదలననియె॥ (వసు)

(11) తద్భవవ్యాజవళి:— జ్ఞవర్ణమునకు న- ణలుసంబంధించును. ఉదా:— సీ॥ నారాయణాంబకి♦జ్ఞానసారంబకి.

గమనింపు:— తద్భవవ్యాజమనగా సంజ్ఞ, యాజ్ఞ, విజ్ఞాపనము, విజ్ఞానము అనుసంస్కృతశబ్దములు తద్భవములైనప్పుడు వరుసగా సన్న, యాన, విన్నపము, విన్నాణము అని రూపములేర్పడును గనుక నీకారణమునవచ్చు జ్ఞవర్ణమునకు నవర్ణము సంబంధించునని తెలియవలెను.

(12) విశేషవళి:— క-ఖ-గ-ఘలు జ్ఞవర్ణముతో నన్యోన్యము యతిగానుండనొప్పును. ఉదా:— క॥ జ్ఞానికినుపదేశవిధిఁబ్ర♦కాశముసేయం ॥ (భా-శా)

(13) బిందుసంబంధవళి:— త-టవర్గ,లనునాసికములు

తక్క-తక్కినవి, పూర్ణబిందుపూర్వములై యన్యోన్యముయతుల నిలువవచ్చును. ఉదా:— శా॥ ... చం। దాలంబందునొక్క పొందుదరుగ దిం♦టం బాడియుం బంటయుక్ ॥ (మను)

(14) అనునాసికవళి:— పూర్ణబిందు పూర్వములైన ట-ఠ-డ-ఢ-త-థ-ద-ధలు న-ణలకుఁజెల్లును. ఉదా:—క॥ ... మహీమం।డలమెల్లను జూచినాఁడ♦ నాఁడునరేంద్రా॥ (రామా)

(15) మువిభక్తియతి:— తత్సమపుంనపుంసకపదాంత మువర్ణములకు పు-ఫు-బు-భులు యతిగనిల్వఁజెల్లును. ఉదా:—క॥ ... । పుట్టినసదసద్వివేక♦ములుగల్గినదా॥ (భా. ఆ)

(16) మువర్ణవళి:— పు-ఫు-బు-భులకు మువర్ణము యతిగనిల్వఁజెల్లును. ఉదా:— సీ॥గీ॥ పుష్పఫలపత్రజలమాత్ర♦ములశరీర ॥ (వసు)

(17) మవర్ణవళి:— బిందుపూర్వమైన య-ర-ల-వ-శ-ష-స-హలకు మకారము యతిగనుండవచ్చును. ఉదా:— చ॥.. సం।హరణగుణాభిరాముఁడగు♦మైలముభీమనఖడ్గసృష్టికిన్ ॥

(18) ఋజువళి:— హవర్ణముతో యవర్ణము సంబంధించును. ఉదా:— గీ॥ హంసవాహనజనకి ద♦యాసముద్ర॥

(19) భిన్నయతి:— గుడుసుపైనుండే క్రియమీఁదయూ ముడివచ్చినచో ఇ-ఎ-హి-హేలు దానితో యతిగసంబంధించును. ఉదా:ఉ॥ ఎట్టిప్రదోషవేళ జని♦యించినవాఁడ నృగాకి చంద్రమా॥

(20) అభేదవర్గయతి: —A. "ప-ఫ-బ-భ-వ"లకు యతి గూర్పనగు. ఉదా:— చ॥...సూనృతవ్రతియొక బావిమేలు మఱి♦బావులు నూఱిటికంటె...॥(భా. ఆ).

B. ల-ళలకుయ్యతిగూర్పనగును. ఉదా:— చ॥ లలిత

కృశోదరంబుతర♦శ్రీవళీ యుతరోమరాజియుఁ ॥భా.

(21) ల-డలకు యతి యెదుకవచ్చునని యప్పకవి చెప్పుచు నుదాహరణముగ "గానకళాలసత్కలాప♦డంబగోప ॥" యని తానేయిచ్చినాఁడు. మఱియు కవిజనాశ్రయమున ॥గీ॥ లలితవీణారవంబుతో♦షడ్కి సరియె, యనియుఁగలదు. కాని పూర్వకవిప్రణీత కావ్యములనుండి యొకయుదాహరణమునైనం జూపి యుండనందునను, నట్టిప్రయోగము లెందును గానఁబడమిని, నిట్టియతిఁగూర్పరాదని కొందఱు పెద్దలనుచున్నారు. కావున నిట్టి వివాదాంశములను సాధ్యమైనంతవరకుఁ గృతులఁ జొరనీకుండఁ జూచుట యేవంచిది.

(22) ర-ఱ మైత్రి:—ఈమైత్రి చెల్లదు. చెల్లునని లక్షణసారమునం గలదు. కాని పూర్వకవిప్రయోగము లందుఁ జూపఁబడలేదు సనాతనాంధ్రకవికృత భారతాది గ్రంథములయందును నీప్రయోగము కాన్పింపదు. మఱియు "గోలం బాలకరోత్తగ్రుంకి బిసవల్లు♦ల్దున్మితూఁటాడి" యనియు, "రాయంచకాళ్లదౌ♦లకయమున్నె" యనియు రామరాజభూషణుఁడు వసుచరిత్రయందు వ్రాసినట్లు గొందఱు పల్కెదరు. కాని వానికి "లోలంబాలకరోత్తగ్రుంకిబిసవల్లు♦ల్దున్మితూఁటాడి" యనియు, "కలహంసకాళ్ళదౌ♦వులకమున్నె" యనియు సరియగుపాఠములని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.

(23) ప-వలకు మైత్రి చెల్లదు. చెల్లుననియు "ఆ॥ నయనితంత్రిలోక♦పాలుండుయాదవ॥"అని పూర్వకవిప్రయోగమున్నదని కొందఱందురు. కాని దానికిసరియగు పాఠము "మనునితంత్రిలోక♦మాన్యుండు యాదవ॥"అని పూర్వము ముద్రింపఁబడినగ్రంథములఁ గన్పట్టెడిని.

(24) కాకుస్వరయతి:—ప్రశ్న, నిశ్చయ, సందేహార్థంబులందువచ్చు శబ్దాంత్యాక్షరమునకు (అనంగాఁగాకువ్వర్థమందువచ్చినయక్షరమునకు) అ-య-హాలు చెల్లును.

ఉదా:— గీ॥ ఈశ్వరేశ్వరుండ వీ♦వే రమేశ॥

(25) ఊష్మవిశ్రాంతి:—శ-ష-స లన్యోన్యముయతులఁ సిల్వఁజెల్లును. ఉదా:—మ॥ స్తనయుగ్మంబతనుత్వమొందెనధరో♦ష్ఠంబిక్షుధర్మస్థితిఁ॥ (వసుచ).

(26) సరసయతి:—శ-ష-స లు, చ-ఛ-జ-ఝ లు [illegible] ను; హ-యలు, అకారముతోను యతి చెల్లును. ఉదా:—
1. ఉ॥ చెన్నుగనన్న దీపులిన♦సీమలదాగిలిమూతలాడుచుఁ॥వసు
2. ఉ॥ ఆసరలోకపాలకుమ♦హామహసీయభుజోపగూహన॥వసు.

(27) రేఫద్వయమైత్రి:—ర-ఱలకు మైత్రి చెల్లును.
ఉదా:—ఉ॥...పదా|అ్వెన్నె పసింఛి మేడలకు♦రాబనియేమి॥ విజ.

గమనింపు:— పింగళిసూరనాదిమహాకవులు ప్రయోగించినను, అప్పకవి మొదలగు కొందఱులాక్షణికులు రేఫద్వయమైత్రి చెల్లదని వాదించుచున్నారు. కాని ఆవిధముగా వాదించునప్పకవియే "సీ॥...ఱాతిక్రి...సకలాక్షరములమీఁద"అనియు నింకననేకచోట్లను దద్భేదము నెఱుఁగనిసక ప్రయోగించినాఁడు. మఱియు, నాధునికకవులలోఁ బెక్కుర్రీప్రయోగమునకు సమ్మతించుచుండుటచేతను, రచనాస్వాలభ్యమున కొకింతసహకారియనియుంచినను, ర-ఱ లుచ్చరించునప్పుడు శ్రుతికి విశేషభేదము తోపకుండుటచేతను నీప్రయోగ మొప్పిదమనియే తెలిపితిని.

(28) సంయుక్తయతి:—ఒకటిగాని, అంతకన్న నెక్కుడుగాని, వత్తులుగలవర్ణమున్న యెడల నావర్ణముతోగాని, దానికిగలయేవత్తుతోగాని, యతిగూర్పవచ్చును. ఉదా:— చ॥...యూర్జితరుచినింపఁగా మదలఁ జెందినరాపిడి ... ॥వసు

(స్రగ్ధరాదివృత్తములలో మూఁడుచోట్లయతులు దగులునెడఁ బ్రథమమందు సంయుక్తాక్షరమున్నచో, దానికి రెండవచోట నేవర్ణము యతిగనిలుచునో, తక్కినచోట్లఁ దత్సంబంధవర్ణముంచవలెనేగాని, ప్రథమసంయుక్తవర్ణముంజూచినిలుపరాదు).

(29) అంత్యోష్మసంధివళి:— పొల్లులతో హావర్ణముకలిసిన నదికనుపడుచున్నను, లోపించినను నా హావర్ణముతోగాని వత్తుయొక్కసంబంధవర్ణముతోగాని యతిగూర్చవచ్చును
ఉదా:—సీ॥ హిమశైలసురసరి♦ద్ధీరవర్ణాకార.

(30) వికల్పసంధియతి:— పోల్లులు, హల్లులతో సంధి జేసినప్పుడు రెండురూపములు ప్రాప్తించినచో నా రెండువిధములకు సంబంధవర్ణములు యతిగా నిలువవచ్చును.
ఉదా:— సీ॥ తపసియగోత్రభృన్మహితధర్మ.

"మయటనిత్యం" అను వచనప్రకారము మయపదము నిత్యసంధియగును కావున చిన్మయాదిశబ్దములకు మాత్రము మయపదమే నిత్యముగనుక మవర్ణము, నవర్ణముగాక, తవర్ణమునకు యతిచెల్లదని యెఱుంగునది.

III ఉభయయతులు:—

(31) యుష్మదస్మచ్ఛబ్దవళి:— యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు నచ్చు సంధించితే నేర్పడినవర్ణమున కుభయముం జెల్లును. (ఉభయమనగా నచ్చు, హల్లు ఈ రెంటిలో దేనితోనైనను యతి యగుకవచ్చునని యర్థము). ఉదా:— క॥ ప్రస్తుతఫణిసత్రభయ। త్రస్తాత్ములమైనయస్మదాదుల కెల్లన్॥ (భారత-ఆది)

(32) పరరూపవళి:— *శకంధ్వాదిపదమధ్యసంధియుక్తవర్ణమున కచ్చును హల్లును జెల్లును. ఉదా:— ఉ॥...సారంగ వరేణ్యముల్పయికి హస్తములించుకసాచి ...॥ (చంద్రికా)

(*శకంధు-కర్కంధు-కుద్దాల,అలక్త-పర్కట-లాంగలీష-హలీష-మనీష-పతంజలి-కుత్కీల-ఉష్ణీష-మంజీర-మస్తిష్క-కులట-సారంగ-వేదండాదులు శకంధ్వాదులు)

(33) ప్రాదియతి:— ఉపసర్గలతో నదికినపుడు హల్లును, అచ్చును జెల్లును. ఉదా:— అబ్జయోనిరజోగుణప్రాప్తిదనరు.

ఉపసర్గలు:— ప్ర-పర-అపి-సం-అను-సు-ప్రతి-నిర్-దుర్-అధి-వి-ఉప-అభి-నుత్-అతి-ఆ-పరి-అవ-అప.

(34) నిత్యసమాసయతి:— నిత్యసమాసశబ్దములగు కర్ణాటాది పదమధ్యసంధియుక్తవర్ణమున కుభయము జెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥...రామాయణము రచించినమహాత్ములనాత్మ దలంచెదన్॥

కర్ణాట- వనాట- వనౌక-ద్వీప- అంతరీప- నాస్తి- పదార్థ-అనేక అన్యోన్య- జనార్దన- నాక- విశ్వామిత్ర-అపోశన-స్వాంత-ఏకాంత-నారాయణ-వాతాయన-ఉపాయన-రసాయన-రామాయణ-మార్తాండ-ద్వారాదులు కర్ణాటాదులు.

భద్రాయిత, కుమారాయిత శబ్దములు కృత్ప్రత్యయాంతములుగనుక సంయుక్తవిశ్రమములుగాని, నిత్యసమాసములు కావు. ఆ కారణముచే వీనికి వ్యంజనయతియే చెల్లును. ఉభయము చెల్లవు.

(32) దేశ్యనిత్యసమాసయతి:— దేశ్యనిత్యసమాసశబ్దములగు*రూపఱ మొదలగు పదమధ్యసంధియుక్తవర్ణమునకు నుభయముం జెల్లును. ఉదా:— చ॥ గ్రచ్చఱ భవదీయరక్షణము నందవెలుంగుచునుండునట్టి...॥ (భార-అర)

*రూపఱ- సెంపఱ- వెల్లఱ-ఏపఱచుట-క్రిక్కిఱియుట-క్రచ్చఱ-యుక్కఱ-చూపరి-ఇత్యాదులు దేశ్యనిత్యసమాసపదములు.

(33) నిత్యయతులు:— "ఏని" అను శబ్దముతో నదికిన పూర్వపదముతుదియక్షరమున కుభయముం జెల్లును.

ఉదా:— క॥ పెట్టండు నారకమార్గం। బెట్టిమహాక్రూరకర్ముండేనియుం దుదని। ట్టట్టనకనెమ్మనంబున। నెట్టనహరిందలపంగలిగెనేని మహాత్మా॥

(34) రాగమసంధియతి:— "ఆలు" అను శబ్దము మొక్క మొదట "రా"గమము వచ్చినయెడల నుభయముం జెల్లును.
ఉదా:— ఉ॥...యే। కాంతమునందునున్న జవరాండ్రనెపంబిడి పల్కరించులాగింతియెగాక॥ (మను)

(35) విభాగవళి:— పరిమాణార్థమగు "ఏసి" అను శబ్దము పూర్వశబ్దముతో సంధింప నుభయముఁ జెల్లును.

ఉదా:—ఋషులపాలిటి వేయింత ♦ లేసి పనులు॥ (శాకుం).

(36) నామాఖండవళి:—అప్ప, అయ్య, అన్న, అరసు, అవ్వ, అమ్మ, అక్క, ఆలు ఈపదము లనుకుసంధులకు నుభయముఁ జెల్లును. ఉ॥...సాహిణిమా।రప్పను దాసమున ఘనుండు♦రాజునటంచుఁ ॥

(37) పంచమీవిభక్తివిరామము:— కంటె, కన్న అనువిభక్తు లడికినవర్ణములకు నుభయముఁ జెల్లును. ఉదా:—1 చ॥ క్రతువునయాజకోత్తముల♦కన్నఁ బ్రసిద్ధులు సర్వవిద్యలన్॥ భా-ఆ.
2 క॥...హైహయు।కన్నఁ దోర్వీర్యమెక్కు♦డగు భార్గవు॥

(38) ప్లుతవళి:—భీతి, శోక, తర్క, గీత, దూరాహ్వాన, సంశయార్థంబులఁ బలుకునప్పటిప్లుతమునకు నుభయముఁ జెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥ ఎవ్విధిగాంతుఁ జెప్పగద♦వే సారువెద్ది సుభంబు నీకగున్॥ (శోకము-మనుచ).

(ఒకమాత్రకాలము హ్రస్వము; రెండుమాత్రలకాలము దీర్ఘము, మూఁడుమాత్రలకాలము ప్లుతమనఁబడును. మాత్రయనగా నొకరెప్పపాటు కాలము.)

(39) ప్లుతయుగవిశ్రామము:— ప్లుతాక్షరములు వేరువేరు హల్లులైనను, స్వరమైత్రిఁ గలిగినచో యతిగ నిల్పఁ జెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥... వేరొకవేల్పుగొల్వ, నీ।వేగతి, కావవే, రఘుప♦తీ ! శరణాగత వజ్రపంజరా! ॥

(40) ప్రాసయతి:— ఒకపాదమునఁగల యతివర్ణద్వితీయాక్షరములు ప్రాసముగానుండఁ జెల్లెనేని, దానికిఁ బ్రాసయతియనఁబడును. ఈప్రాసయతి గీత, సీసములకును, లయవి

భాతి, లయవిహారి మొదలగు మాలికావృత్తములకును జెల్లును. తక్కినవానికిఁ జెల్లదు.

ఉదా:—గీ॥ దనుకడింపుపడదు♦మనసునాకు ॥రామా॥

ప్రాసయతు లడుకునప్పుడు ప్రథమమునఁ బ్రాసపూర్వాక్షరము గురులఘువులం దేది యుండునో తర్వాతస్థానములయందును నదియేయుండవలయును.

(41) అఖండయతి:— ఒకహల్లు పాదాదినిగాని, విశ్రమస్థానమునఁ గానియుండి, రెండవచోట శబ్దాంత్యమునఁగల అదేహల్లుతోఁ గూడిన తరువాతి యచ్చువకు యతిఁ గూర్పవచ్చునని కొందఱు లాక్షణికులభిప్రాయపడుచున్నారు. దీనినే అఖండయతియందురు. కాని యిదేయుండవలెనని సిద్ధాంతీకరించినచో యతులకు నింతకుముందు నిర్ణయించిన కొన్నికట్టుబాట్లకు భంగము సంభవించును. అదిగాక శ్రుతికటువుగఁ గూడ నుండునని తలంచెదను. మరియు యతిప్రాసనియమములు శ్రుతికి సుఖమునిచ్చుటకేర్పరుపఁ బడియున్నవి. కావున నీయఖండయతి మానుటయే యుక్తము.

భాస్కరరామాయణాది గ్రంథముల(" ఉ॥...రాజువే।మన్నఁ గొరంత లేదు మణి ♦ మండన ముఖ్యములైన కానుకల్ "॥రామా॥) నక్కడక్కడ ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని యామహాకవులు ప్రమాదవశమున వానిని బల్కియుండవచ్చునని తలంచెదను.

పైనిచ్చిన "వే-మన్న" అనుదాని నుచ్చరించునప్పుడు "మ" అను అక్షరములోనున్న "అ" అను దానినే యూఁదిపలుకుచున్నాముగాని, మకారమును వత్తిపలుకుటలేదు. కావున నట్టియతియొప్పిదమున వలనుపడదు

యతిప్రాసనియమము లక్కర లేదను నీకాలమున నీతఁడు కొందఱుకవులుసమ్మతించినదానినిఁగూడ నీవిధముగ వలదనుచున్నాఁడని నన్నుఁ గొందఱు పెద్దలు నిరసింతురని నాకుఁ దోఁచకపోలేదు. కానియీకట్టుబాటులు ప్రస్తుతకాలమునకే కావుగనుక నేనిట్లు చెప్పవలసివచ్చినది.

5వ ప్రకరణము.

ప్రత్యయములు.

ఉక్త, అత్యుక్త, మధ్యమ, ప్రతిష్ఠ, సుప్రతిష్ఠ, గాయత్రి, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్పు, బృహతి, పఙ్క్తి, త్రిష్టుప్పు, జగతి, అతిజగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, యష్టి, అత్యష్టి, ధృతి, అతిధృతి, కృతి, ప్రకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంకృతి, అభికృతి, ఉత్కృతి, ఇవి వరుసగా 1 మొదలు 26 ఛందములకుఁ, బేళ్ళు. ఈ యిరువదియాఱు ఛందముల ౧౩౪౨౧౭౭౨౬ విధములగు సమపాద వృత్తములు పుట్టినవి. వీని నెఱుంగుటకు వృత్తసంఖ్య, ప్రస్తార, లగక్రియ, అధ్వ, నష్ట, ఉద్దిష్టములని ప్రత్యయము లాఱువిధములుగలవు.

అందు (1) వృత్తసంఖ్య, 26 ఛందములఁబుట్టు వృత్తములను ప్రతిపాద క్లుప్తవర్ణములను నెఱింగించును. (2) ప్రస్తారంబు, తద్వృత్త గురు లఘుస్థానంబులఁ దెలుపును. (3) లగక్రియ ప్రతిఛందో గ్రథితవృత్తంబుల భేదంబులఁ దెలుపును (4) అధ్వంబు, ప్రస్తారంబునకు సూచికయైయుండు. (5) నష్టంబువృత్తం బెన్నియవదని తెలిసినచోఁ దద్గురులఘుస్థితిం దెలుపును. (6) ఉద్దిష్టంబు వృత్తగురులఘువులఁదెలిసినచో నీఛందంబున నిన్నియవ వృత్తమని తెలుపును.

(౧) వృత్తసంఖ్య:— (1) ఏఛందమునఁబుట్టిన వృత్తపాదములకెన్ని యక్షరములుండును ?

ఎన్నవఛందమున నని యడుగుదురో యాఛందవృత్తముల కాఛందముయొక్క సంఖ్యయెంతో యన్నియక్షరములే యుండును.

ఉదా:— 1 వ ఛందవృత్తపాదమునకు 1 అక్షరము.

8 వ ఛందవృత్తపాదమునకు 8 అక్షరములు.

18 వ ,, ,, 18 ,,

(2) పైనఁదెల్పినప్రకారము ప్రథమఛందపాదవృత్తమున నొకయక్షరమేయుండవలయునుగదా! కావున నీప్రథమఛందమునఁగల వృత్తము లేకాక్షర గణములవలననే యేర్పడవలయును. ఏకాక్షరగణములు 2 మాత్రమే (గు ◡, ల ।). ఈరెండుగణములచేత నేర్పడఁగలవృత్తములు రెండేయగు

ను. అనగా గురువుచేతనొకటి, లఘువుచేతనొకటి. కావునఁ బ్రథమఛందమున రెండువృత్తములేపుట్టినవి.

ఇట్లే ద్వితీయఛందమున ద్వ్యక్షరగణములవలననే వృత్తములేర్పడవలసియున్నవి. ఈ ద్వ్యక్షరగణములు నాలుగు. కావున నానాల్గువిధములగు గణములచేత 4 వృత్తములేపుట్టినవి.

పైప్రథమ, ద్వితీయఛందవృత్తములేర్పడిన విధముంబట్టి మూడగాఁ బ్రథమఛందమున నెన్నివృత్తములు పుట్టెనో ద్వితీయఛందమున వానికి రెట్టింపుపుట్టినవికదా. ఇదేప్రకారము చూచిన ద్వితీయఛందమునకు ద్విగుణితముగఁ దృతీయఛందముననుఁ దృతీయఛందమునకు ద్విగుణితముగఁ జతుర్థముననుఁ, నటుపై నిట్లెయొక్కొక ఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్యకు నినుమడిగ దానితర్వాతి ఛందమున వృత్తములు బుట్టుచున్నవని తెలిసికొనుము.

ఉదా:— 4 వ ఛందమున (8 × 2=) 16 వృత్తములు.

5 వ ,, (16 × 2=) 32 ,,

6 వ ,, (32 × 2)= 64 ,,

గమనింపు:— మరియొకవిధము:— అడిగినవృత్తసంఖ్యయెంతో అన్నిపర్యాయములు ప్రథమఛందపు వృత్తసంఖ్యయగు 2 ను 2 తో హెచ్చవేయుచువచ్చినమొత్త మాయడిగిన వృత్తసంఖ్యయగును.

(౨) ప్రస్తారము:— ఆపుట్టినవృత్తములలో నేయేవృత్తమున కేయేగణములుండును? అనగా గురులఘువు లేవరుసనుండును ?

(a) ఎన్నవఛందములోని వృత్తములనడుగుదురో దానికిఁ బైబై 2 లో చెప్పినప్రకారమెన్ని వృత్తములుపుట్టునో మొదట తెలిసికొనుము.

ఉదా:— 4 వ ఛందమునకు 16 వృత్తములు.

(b) కావున, మొదటగురువు దానిక్రింద లఘువు నీప్రకారమొకదాని

క్రింద నొకటి 16 వరకు వ్రాయుము. ఉదా:— 4 వ ఛందమునకు 4 చాళ్ళు

(c) తరువాత, నాచాలునకుఁ గుడిప్రక్కన మొదట 2 గురువులు దానిక్రింద 2 లఘువులు చొప్పున నా 16 వరకు వ్రాయుము. అనగా మొదట చాలులో వ్రాసిన సంఖ్య మేరకు రెట్టింపు చొప్పున రెండవచాలున వ్రాయవలెను

(d) ఇదేవిధముగ నదియెన్నవ ఛందమో అన్ని (1 లో చూడుము) చాళ్ళు అగువరకు నదేవిధమున గురు లఘువుల సంఖ్య రెట్టించుచు వ్రాయవలెను. అనగా 3 వ చాలునకు 4 గురువులు 4 లఘువులు, 4 వ చాలునకు 8 గురువులు 8 లఘువులు

1 U U U U
2 | U U U
3 U | U U
4 | | U U
5 U U | U
6 | U | U
7 U | | U
8 | | | U
9 U U U |
10 | U U |
11 U | U |
12 | | U |
13 U U | |
14 | U | |
15 U | | |
16 | | | |

ఈవిధముగా వ్రాయగా నేర్పడిన చాళ్ళలో నెడమనుండి కుడికివరుసగా నుండిన గురులఘువులవరుసయే యానాల్గవఛందములోని 16 వృత్తములకుఁగల యొకపాదముయొక్క గురులఘువులవరుస (గణములవరుస) యని యెఱుంగునది. ఇవి సమపాదవృత్తములు గనుక తక్కిన 3 పాదములకు నాగణములే యని గ్రహించునది.

(3) నష్టక్రమము:— ఇన్నవఛందమున, నిన్నవవృత్తమునకు, గణము (గురులఘువు) లెవ్వియనియడిగినఁ జెప్పెడివిధము.

(a) ఎన్నవ వృత్తమడుగునో దానియొక్క సంఖ్యను మొదట వ్రాయుము.

తరువాత దానిని అర్ధించుము. (అర్ధించబోవునది సరిసంఖ్యయైనచో లఘువునుంచవలెను). ఆ అర్ధించగా వచ్చిన దానిని తిరిగి యర్ధించుము. (అర్ధించబోవునది బేసిసంఖ్యయైనచో దానికి 1 కలిపి తరువాత దానిని అర్ధించుము. (ఆలాగు 1 టిని కలిపినప్పుడెల్ల గురువును నిల్పవలెను.)

ఉదా:— 4 వ ఛందమున 12 వ వృత్తమునకు గణములెవ్వి ?
వృత్తసంఖ్య 12 కావున
12ను అర్ధించితే 6... |
6 ,, 3... |
3 + 1 ,, 2... U
2 ,, 1... |
ఉత్తరువు:— | | U |

ఈవిధముగా నదియెన్నవఛందమో అన్ని స్థానములేర్పడువరకు నర్ధించవలెను. ఆలాగు నర్ధించునపుడు 1 మిగిలినప్పుడు గాని, యితర బేసిసంఖ్య వచ్చినప్పుడు గాని 1ని కలిపి అర్ధించవలెను. 1 యే మిగిలి యింకఁ గొన్ని స్థానములు పూర్తి కావలసినప్పుడు 1 ని మనము కోరినన్ని స్థానము లేర్పడువరకు, కలుపుచు నర్ధించుచు బోవలయును.

(4) ఉద్దిష్టము:— ఒకవృత్తపాదమునిచ్చి, యిది యేఛందముగొక్క యెన్నవవృత్తమని యడిగినప్పుడు చెప్పెడివిధము.

(a) మొదట, నీవృత్తమెన్నవఛందములోనిదని తెలిసికొనుట సులభము. ఎట్లనగా నాపాదమున నెన్ని యక్షరములున్నవో అది అన్నవఛందములోనిదని పైనఁ జెప్పియున్నాము. (పైన 1 లోఁ జూడుము).

ఉదా:—"వసుదేవసుతుఁ"॥.

ఈవృత్తపాదమున 6 వర్ణములున్నవి. కాబట్టి యీవృత్తము 6 వ ఛందములోనిది.

(b). ఈవృత్త మాఛందమున నెన్నవ వృత్తమో యింకఁ దెలిసికొనవలయును. అందుకు, ఇచ్చిన వృత్తపాదము నొకచో వ్రాసి, దానిక్రిందఁ గ్రమముగ గురులఘువుల సంజ్ఞల నాయా యక్షరములనుబట్టి వానిక్రింద వ్రాయుము. అంతట వానిక్రింద నెడమనుండి కుడివైపునకు నేకాదిద్విగుణితముగ (అనగా మొదటియక్షరముక్రింద 1; రెండవయక్షరముక్రింద మొదటిదానికి రెట్టింపు అనగా 2; 3 వ యక్షరముక్రింద రెండవదానికి రెట్టింపు అనగా 4; ఈవిధముగా రెట్టించుచు) అంకెలను వ్రాయుము. అంతట నా వ్రాసిన వానిలోని లఘువులక్రింది యంకెలను మాత్రము కూడి ఆ మొత్తమునకు 1టిక

లిపి నేవచ్చిన మొత్తపుసంఖ్యయే అడిగిన వృత్తసంఖ్యయని తెలియును.

ఉదా:—వ సు దే వ సు తుఁ—ఇచ్చిన వృత్తపాదము

| | ∪ | | ∪ —గురులఘువులు

౧ ౨ ౪ ౮ ౧౬ ౩౨ —ఏకాది ద్విగుణితము

౧ + ౨ + ౮ + ౧౬ = ౨౭ —లఘువుల క్రిందిసంఖ్యల మొత్తము

౧ —కలుపు

మొత్తము...౨౮ —ఇదియే వృత్తసంఖ్య.

గమనింపు:— ఇచ్చినవృత్తపాదమున నన్నియు గురువులైనచో నది ప్రథమవృత్తమనియు, నన్నియు లఘువులైనచో నది చివరవృత్తమనియు నెఱుంగుము.

6వ ప్రకరణము.

వృత్తములు.

పాదనియమముగలిగిన పద్యములన్నియు వృత్తములనియు, జాతులనియు ద్వివిధము. నిసర్గగణములచేత వృత్తములును, ఉపగణములచేత జాతులు నేర్పడును. ఇందువృత్తములకు యతులుమాత్రము చెల్లును. ప్రాసయతులు చెల్లవు. ఇవి సమపాదవృత్తములుగాన నొకపాదమునకుఁ జెప్పినలక్షణమే తక్కిన 3 పాదములకును యెఱుంగవలెను. గ్రంథవిస్తరభీతిచే, బూర్వకవులు ముఖ్యముగా వాడియుండిన వృత్తములఁగొన్నింటిమాత్రమే యిటఁ బేర్కొంటిని. ఇవిగాక విశేషముగఁ దెలిసి

కొననెంచినచోఁ జనువరు లప్పకవీయము[illegible] గ్రంథములఁగాని చూడనగును.

1 చంపకమాల:—న,జ,భ,జ,జ,జ,ర అను గణములు గలిగి, (పాదాదిమ యక్షరముగాక) పదియవ యక్షరమున యతి దాకును

ఉదా:— న,జ,భ,జ,జ,జ్జ,రేఫల బె♦నంగు దశాయతిఁ జంపకంబిలన్॥

2 ఉత్పలమాల:—భ,ర,న,భ,భ,ర,వ యనుగణములు గలిగి 9 వ యక్షరమున యతిదాకును.

ఉదా:—ఉత్పలమాల రత్నయతి♦నొప్పు భ, రల్, న,భ,భల్ రవంబులన్॥

గమనింపు:—ఉత్పలమాలపాదముయొక్క ప్రథమాక్షరమును రెండు లఘువులుగ మార్చినఁ జంపకమాలపాదమగును.

ఉదా:—ఉ॥ శ్రీగలభాగ్యశాలికడఁ♦జేరగవచ్చురుతారుదారా॥

చ॥ సిరిగలభాగ్యశాలికడఁ♦జేరఁగవచ్చురుతారుదారా॥

3 మత్తేభవిక్రీడితము:— స,భ,ర,న,మ,య, వ అను గణములుగలిగి 13 వ యక్షరమునకు యతిదాకును.

ఉదా:—యతిపద్మూడిఁట, సభ్రనమ్యవముల్♦నాకేశ! మత్తేభమా॥

4 శార్దూలవిక్రీడితము:—మ,స,జ,స,త,త,గ అను గణములును, 12 వ యక్షరమున యతి గాంచును.

ఉదా:—శార్దూలల్, మసజల్ సతాగరిమవి♦శ్రాంతిఁ రవిఁ రాఘవా॥

గమనింపు:— శార్దూలపాదాదిమ గురువును 2 లఘువులుగమార్చిన

చో. మత్తేభపాదమగును. ఉదా:— శా॥ శ్రీలన్ జెన్నలరారు...॥
మ॥ సిరులన్ జెన్నలరారు...॥

5 మహాస్రగ్ధర:—స-త-త-న-స-ర-ర-గ యీగణములుగలిగి, యెనిమిదింట, నటుపైనేడింట యతులుదాకును.

ఉదా:—గజమానీంద్రుల్ యతుల్ గా♦గ; సతతనసరా♦గల్ మహాస్రగ్ధరొప్పున్॥

6 స్రగ్ధర:—మ-ర-భ-న-య-య-య, ఈగణములు గలిగియేడింట, నటుపైనేడింట యతులుదాకును.

ఉదా:—భూమిన్ మర్భన్యయాలున్ ♦మునిభువనయతుల్ ♦బొల్చెడున్ స్రగ్ధరందున్॥

గమనింపు:—స్రగ్ధరపాదప్రథమాక్షరమును 2 లఘువులుగమార్చినచో మహాస్రగ్ధరపాదమగును.

7 ధ్రువకోకిల:— న-భ-ర-స-జ-జ-గ యీగణములు గలిగి 11 వ యక్షరమునయతిదాకును.

ఉదా:— సరగశూలియతింక, నభ్రస♦జాగముల్ ధ్రువకోకిలన్॥

8 మత్తకోకిల:— ర-స-జ-జ-భ-ర ఈగణములును, 10 వ యక్షరమున యతి.

ఉదా:— మామనోహర ! రస్జజల్ భర♦మత్తకోకిల, దిగ్యతిన్॥

గమనింపు:—మత్తకోకిలపాద ప్రథమాక్షరమును రెండులఘువులుగ మార్చిన ధ్రువకోకిలపాదమగును.

9 సుగంధి:— 7 హగణములును పైన నొకగురువును గలిగి, 8 వ యక్షరమున యతిగలుగును. ఈవృత్తగణములను ర,జ,ర,జ,ర యనియు విభజింపవచ్చును.

ఉదా:—ఏడు హాన్ములున్ గమున్ వ♦దెన్మిదిన్ సుగంధికిన్॥

10 పంచచామరము:— జ, ర, జ, ర, జ, గ యీగణములు గలిగి 9 వ యక్షరమునకు యతిదాకును.

ఉదా:— జరల్ జరల్ జగంబు పంచ♦చామరంబునన్ దగున్॥

గమనింపు:— పంచచామరవృత్తపాదమునకు ముందొకలఘువును దీసివేసినచో సుగంధివృత్తపాదమగును.

11 భుజంగప్రయాతము:— 4 యగణములుగలిగి, 7 వ యక్షరమున యతిదాకును.

ఉదా:—భుజంగప్రయాతాఖ్య♦ముల్ నాల్గుయాలం బుజాక్షా! మునిశ్రాంతిం ♦ బొల్పొందు ధాత్రిన్॥ (2)

12 మాలిని:—న, న, మ, య, య ఈగణములును 8 వ యక్షరముయతియు గలిగియుండును.

ఉదా:—ననమయయల తోడ♦న్మాలినీవృత్తమొప్పున్॥

13 తరళ:— న-భ-ర-స-జ-జ-గ యీగణములును, 11 వ యక్షరముయతియుఁ గలిగియుండును.

ఉదా:— తరళ నభ్రసజాగముల్ గను ♦ ధాత్రి రుద్ర విరామమున్॥

14 స్రగ్విణి:— ర-ర-ర-ర యీగణములును, 6 వ యక్షరమునయతియుఁ గలిగియుండును.

ఉదా:— రాలునా, ల్గారు వి♦శ్రాంతికిన్ స్రగ్విణిన్॥

15 మందాక్రాంత:— మ-భ-న-త-త-గగ యీగణంబులుగలిగి, పదింట యతిదాకును.

ఉదా:— మందాక్రాంతన్ విరతిపదిటన్ ♦ మభ్నతా గాగణంబులన్॥

16 మానిని:— 7 భగణములును నొక్కగురువునుగలిగి, 12 వ యక్షరమునయతిదాకును.

ఉదా:— రాజిలు సప్తభముల్ గము నర్కవి♦రామమునొప్పెడు మానినికిన్॥

17 కవిరాజవిరాజితము:—ఒక నగణము, 6 జగణములు, నొక్కవగణము గలిగి పాదాదినుండి 8, 14, 20 యీస్థానముల యతులుదాకును.

ఉదా:—క్రమమున నొక్క న♦కారము నారుజ♦కారములున్ వము ♦ గాంచి త్రివిక్రమ! కవిరాజవి♦రాజిత మొప్పు, వి♦రామముమూటను♦రాజిలెడిన్॥ (2)

గమనింపు:— కవిరాజవిరాజితపాదమున మొదటి రెండులఘువుల నొకగురువుగమార్చిన మానినీవృత్తమగును.

18 మంగళమహాశ్రీ:— భ-జ-స-న-భ-జ-స-న-గగ యీగణంబులును, పాదాదివర్ణమునుంచి 9, 17 యీస్థానముల యతులును గలిగియుండును.

ఉదా:— తొమ్మవర ! భజస్నభజ♦స్నగలు మన్యుజుల♦శ్రాంతులును మంగళమహాశ్రీ॥

గమనింపు:— లక్ష్యముగ నిచ్చినయన్ని పాదములయందును వీలైనవట్టు గణముల, యతుల నిరూపించి వ్రాసితిని. భుజంగప్రయాతము, కవిరాజవిరాజితముదక్క తక్కినవి యొక్కొక్క పాదమే అవిమాత్రము 2 పాదములు. అందుకుగుర్తుగ లక్ష్యముల తుదిని (2) అని గుర్తునిడితిని. ఇట్లే ముందుకూడ గమనింపవలెను. మంగళమహాశ్రీ, కవిరాజవిరాజితములకు మాత్రము యతిస్థానముల నిరూపించుటలోఁ బాదప్రథమాక్షరముతోఁ గలిపి

సంఖ్యలఁ జెప్పితిని తక్కినవానికి పాదప్రథమాక్షరము విడిచి బెట్టినలెక్క సంఖ్యఁ దెలిపితిని.

7వ ప్రకరణము

మాలికావృత్తములు

పై 26 ఛందములంబుట్టిన వృత్తములుగాక మాలికా వృత్తములని కొన్ని వృత్తములు గలవు. అందు

(1) లయగ్రాహి:— దీనికి 7 భలలములును, పైన గగముఁగలిగి, 8, 16, 24 అక్షరములకుఁ బ్రాసయతులుదాకును.

ఉదా:— నందసుత ! ఏడుభల♦లందముగ నొక్కగగ♦
ముందగిలి, ప్రాసయతి♦నందును లయగ్రా
హిం ధరణి నెన్మిదిట♦నందుపయి నెన్మిదిట♦
నందు, నటు నెన్మిదిట♦నందముగ నెందున్॥ (2)

(2) లయవిభాతి:— నలల, భలల, నలల, భలల, నలల భలల, నలల, గగములును, 9, 18, 27 అక్షరములఁ బ్రాస యతులు దాకును.

ఉదా:—నలల, భలలున్, నలల,♦భలలు, నలలంబు,భల♦
మలర నలలంబు, గగ♦ మిల లయవిభాతిన్॥

(3) లయహారి:— దీనికి నగణములు 11 ను, సగణ మొక్కటియు, నొక్కగురువును గలిగి, 10, 20, 30 యక్షరములకుఁ బ్రాసయతులు దాకును.

ఉదా:—నగణములు పదునొకడు♦సగణమును, గురువునిడ♦
మిగులు నలుబురుయతులు♦దగులు లయహారిన్ ॥

(4) దండకము:— నగణ, సగణ, హగణ, తగణం బుల యందెద్దియైన మొదలనిల్పి ఆపైని నాగణములలో నెవ్వియైన (అంతముఖ్యముగ తగణమును) నిచ్చకువచ్చినన్ని కూర్చి తుదిని నొకగురువును గలుపవలయును. యతి, ప్రాస, అంత్య నియమములు దీనికిఁ బనిలేదు.

ఉదా:—ముద మొంద ససహంబులందాదిగానొండె, కాదేని
యాదిన్ దకారంబుగానొండె, యంతన్ దకారంబు
లెన్నైనియుంగూర్చి, గుర్వంతముం జేయఁగాదండకం
బండ్రు ధాత్రింగవీంద్రుల్ ॥

గమనింపు:— మతికొన్ని మాలికావృత్తములుంగలవు. కాని వాని యుపయోగమంతగఁ గానుపింపమిని నిందుఁజేర్పకనయితి.

8వ ప్రకరణము.

జాతులు.

జాతులు, ఉపజాతులు అని జాతులుద్వివిధము.

1 జాతుల లక్షణము:— గురులఘువులలో నెయ్యది ప్రథమపాదాదిమ వర్ణముగనుండునో అట్టిదానినే తక్కినపాదముల మొదల నిలుపవలయును. ఒకేజాతిగణముల నుపయోగించునపుడు ఆయాజాతియందుగలఁ యేగణమునైన నుపయోగింపవచ్చును. జాతులకుఁ బ్రాసయతి చెల్లదు. ప్రతిపద్యమునఁ బ్రాసముండవలయును.

వీనిలోఁ గొన్ని సమపాదవృత్తములు, గొన్ని యసమపాదవృత్తములు గలవు. అందు

(A) సమపాదవృత్తములు:—

(1) ఉత్సాహము:— 7 సూర్యగణములును, నొకగురువునుగలిగి, 5 వ గణాదిమ వర్ణమున యతిదాకును.

ఉదా:—గ్రాహవైరిరక్ష! సూర్య♦గణము లేడు గుర్వను
త్సాహఁబంచమగణమునకుఁ♦దాకువిశ్రమంబిలన్ ॥2.

(2) తరువోజ:— వరుసగా 3 ఇంద్రగణములును, 1 సూర్యగణము,తరువాత 3 ఇంద్రగణములును, 1 సూర్యగణము గలిగియుండును. 3, 5, 7 గణములకుయతులుదాకును.

ఉదా:—ఇంద్రత్రయం బొక్క♦యినుడంత ఘుగ్గ♦
రింద్రులు నొకసూర్యు♦డింపుఁ బెంపొందఁ
జంద్రచూడ! యతి త్రి♦శర సప్తకముల
సత్కవుల్ తరువోజ♦జతగూర్చుచుండ్రు॥ (2)

(3) ద్విపద:— వరుసగా 3 ఇంద్రగణములు పైన నొక సూర్యగణమును గలిగి, 3 వ గణాదిని యతిదాకును. రెండుచరణముల కొక్కొక ప్రాసముండవలయును. ఈవిధము గానిచ్చకువచ్చినన్ని పాదద్వయములఁగూర్చవచ్చును.

ఉదా:—సురపతుల్ మువ్వురు ♦ సూర్యుఁడొక్కండు
విరమంబు రెంటిపై ♦ వెలయును ద్విపద ॥(2)

(4) మంజరిద్విపద:—ఇదియన్నిఁటను పైద్విపదనుబోలియుండును. కాని దీనికిఁ బ్రాసనియమము మాత్రము లేదు. దీని యొకపాదాంతముననుండు పదములోని కొంతభాగము దానితరువాతిపాదములోనికి రాకుండ ముఖ్యముగ గమనింప

వలయును. ఇది యొక విశేషనియమము.

ఉదా:—బాగొప్పమంజరి♦ ప్రాసనీమంబు
దక్కనన్నిఁటద్విప♦దకుఁబోలియుండు॥ (2)

— నవవిధ రగడలు —

(5) రగడలు:—ఇవి రెండు రెండుపాదము లాద్యంతప్రాసయుక్తములై యుండవలయును. ఇవితొమ్మిదివిధములు. వీనినిఁ గూడ ద్విపదకువలె నిచ్ఛకువచ్చినన్ని పాదద్వయములు గలుఁగఁ జెప్పవచ్చును. అందు

(a) వృషభగతి రగడ:— దీనికి నిరువదియెనిమిది మాత్ర లుండవలెను. (లఘువొక మాత్రగలది గురువు రెండు మాత్రలుగలది. కావున నట్టిమాత్ర లిరువదియెనిమి దనుట.) 15 వ మాత్ర మొదట యతి యుండవలయును.

ఉదా:— ఇరువదెన్మిదిమాత్రలును బది♦యేనిఁటన్ యతిగది
యు వృషగతి॥

(b) హరిగతి:— గగ, నల, భ, స యీగణములలోనే యెనిమిదిఁటిచేతనైననొప్పి, 5 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—గగ, నల, భ, స లందెన్మిదిగణములు♦గలిగి విరతి మై
దిఁటఁగను హరిగతి॥

(c) హరిణగతి:— 14 లఘువులుగలిగి, 8 వ లఘువునకు యతిదాకును.

ఉదా:—లలిఁబదునాల్గు♦లఘువులు విరతి
యలరనష్టమి♦నగు హరిణగతి ॥ (2)

(d) మధురగతి:—జగణముగాక తక్కిన నాలుగుమాత్రలుగలగణములు నాలుగుగలిగి,యతి 3వ గణాదినిఁదాకును.

ఉదా:—నాలుగుమాత్రలు♦నాటిన గణములు
నాలుగు, విరతిగ♦నన్ మూఁడిటఁజెలు
వారు, మధురగతిఁ♦బరగ జగణములు
జేరఁగ రాదని♦చెప్పుదురార్యులు ॥ (4)

(e) ద్విరదగతి:—4 పంచలఘుగణములు గలిగి, 3 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—కరిరక్ష! పంచలఘు♦గణచతుష్టయమునున్
విరమంబుమూఁడిటన్♦ద్విరదగతి ధరఁగనున్

(f) జయభద్ర:— 8 పంచలఘుగణములుగలిగి, 3, 5 గణములకు యతులు దాకును.

ఉదా:—కంజాక్ష! పంచలఘు♦గణము లెన్మిది, విరతి♦
గను మూఁట నేడింటఁ♦గరము జయభద్రగతి॥

గమనింపు:— ద్విరదగతిని రెట్టించిన జయభద్రమగును.

(g) హయప్రచార:—4 సూర్యగణములుగలిగి, 3 వ గణమున యతిదాకును.

ఉదా:—ఇనులునల్వు♦రెలమి నెగడఁ
జను హయప్ర♦చారరగడ॥ (2)

(h) తురగవల్గనము:— 8 సూర్యగణములుగలిగి, 5 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—ఇనగణాష్టకమునధరణి♦నెసఁగివిరతిపంచమమున
గనుముదంబు[illegible]డ సిల♦కంత! తురగవల్గనమున ॥(2)

గమనింపు:— హయప్రచారమును రెట్టించిన తురగవల్గనమగును.

(i) విజయమంగళ:— 16 సూర్యగణములు గలిగి, 5, 9, 13 గణములకు యతులుదాకును.

ఉదా:—పదియునాఱినగణములును, ♦ బంచమమున, నవమి
ధాత్రి♦వర! త్రయోదశిని విరతులు♦బరగు విజయమంగళకును॥

గమనింపు:— తురగవల్గనమును రెట్టించినచో విజయమంగళయగును.

(B) అసమపాదవృత్తము:—

(6) కందము:— కందమునకు నల, గగ, భ, జ, స గణంబులు మాత్రమే వచ్చును. వీనిలో నెవ్వియేని యొకమూటిచే మొదట యతిలేని యొకచిన్నపాదమును, దరువాతనైదు గణములచే నొకపెద్దపాదమును గూర్పవలయును. ఆపెద్దపాదమున 3 వ గణము నలముగాని జగణముగాని మాత్రముండవలయును; 4 వ గణాదిని యతిదాకును; 5 వ గణము సగణముగాని, గగముగాని యుండవలయును. చిన్నపాదముల బేసియందును, పెద్దపాదముల సరియందును జగణముఁగూర్పరాదు, అనగా 1, 2 పాదములరెంటి మొత్తము వరుస 8 గణములలో బేసిని జగణము పనికిరాదు. పై 1, 2 పాదములకుఁగల లక్షణమే వరుసగాఁ దక్కిన 3, 4 పాదములకుఁ గలిగియుండును.

ఉదా:—క॥ గగ, నల, భ, జ, సలనొకపద
మగుమూఁడిటఁ; నొకటయిదిట,♦నదిగను నల జల్
దగ మూటఁ, నంతయతి, తుది
గగ,సలు; నడుకదు జ బేసిఁ♦గందమునొగిన్.

గమనింపు:—కందమున కరువదినాలుగుమాత్రలు. నాలుగేసిమాత్రలచొప్పున విభజించినఁ గందమునకు గణవిభజనమగును.

ఇదిగాక మఱియైదువిధములగుకందములు కలవు. కాని వానినిఁదరుచుగఁబూర్వకవులు వాడమిని నిందుఁ జేర్కొనవైతి.

---

9 వ ప్రకరణము.

ఉపజాతులు

ఉపజాతుల లక్షణము:—ప్రథమపాదమున గురువున్నం దక్కిన పాదములఁగూడ గురువేయుండవలె ననువిధిలేదు. వీనికి యతులుగాని, ప్రాసయతులుగాని వాడవచ్చును.

(1) తేటగీతి:— ఇదిసమపాదములుగలది. ప్రతిపాదమునకు వరుసగా నొకసూర్యగణము, 2 ఇంద్రగణములు, తరువాత 2 సూర్యగణములు గలిగి, నాల్గవగణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:— తే॥గీ॥ ఇనుఁ డొకం డింద్రు లిద్దరు ♦ నినుఁ లిరువురు
వరుసగాఁగూర్చి, యతి నాల్గ♦వ గణమునకు
నడుకఁ దేటగీతిచరణ♦మై తనర్చు
పుండరీకాక్ష! దానవ ♦ శౌండశిక్ష॥

(2) ఆటవెలఁది:—దీనికిఁ గందమునకువలె 1, 3 పాదములకును, 2, 4 పాదములకును లక్షణము లొకటిగనుండును. మొదటిపాదమునకు వరుసగా 3 సూర్యగణములును పైన 2 ఇంద్రగణములును, 2 వ పాదమునకు 5 సూర్యగణములును గలిగి ప్రతిపాదమునకు 4 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—ఆ॥వె॥ ఇనులుమువ్వు రింద్రు♦లిద్దరు నొకపాద
మందు; నొకట సూర్యు♦లైదుగురును
గూర్పఁగా సగంబు♦కొమరారు; రెట్టించి
నంతఁబూర్ణమగును ♦ నాటవెలఁది॥

(3) సీసము:—వరుసగా 6 ఇంద్రగణములపై 2 సూర్యగణములుగలిగి, ప్రథమతృతీయ గణములకును, బంచమస

గణములకును, వేరువేరుగ యతులనదికినట్టి 4 పాదములను గూర్చి, తుదిని దేటగీతిగాని, ఆటవెలఁదిగాని చేర్పవలయును.

ఉదా:—సీ॥ దివిజేశులార్వురు ♦ దిననాథులిర్వురు
గ్రమమునఁ బ్రతిచరణముననుండి;
యాదిమ గణమునఁ ♦ గరయఁ దృతీయగ
ణమునకు, నంత బం ♦ చమగణమున
కేడవగణమునఁ ♦ గేర్పడ వేర్వేర
యతి, ప్రాసయతుల నె ♦ య్యదియునైనఁ
గదియు పాదంబులు ♦ కరిరక్ష! నాలుగు
గూర్పంగవలయును ♦ నేర్పుమీఁఱ
నాటవెలఁదియైనఁ ♦ దేటగీతియునైన
వానితుదిని నదుక ♦ వలయు సీస
మనఁగ నదియ యొప్పు ♦ నంబుజదళనేత్ర!
మారజనక! శ్రీర ♦ మాకళత్ర! ॥

గమనింపు:—సీసపాదములు (పెద్దవి) మాలికగాఁ గొన్నిటిఁ గూర్చి, తుదిని గీతపద్యమును జేర్చిన సీసమాలిక యందురు. ఇట్లే చంపకమాలాది వృత్తపాదములనుగూడఁ గొన్నిటిఁ గూర్చి, మాలిక యని పేరిడవచ్చును. తేటగీతిపాదముల మాలికగా వ్రాయుసాచారము సనాతనాంధ్రగ్రంథములఁ గనపట్టదు. కాని యాధునికకవులు విరివిగ వాడుచున్నారు.

10వ ప్రకరణము.

గద్యము.

గద్యమన వచనమనఁబడును. వచనమునకుఁ దోచినరీతినిఁ బదములు శ్రావ్యముగ నించినఁ జాలును. దీనియందు యతిప్రాసాది నియతిలేదు. కావున నుదాహరణమును జూప మానితిని. మనుచరిత్రాది గ్రంథములందుఁ జూడనగును.

ప్రబంధరచన

ప్రబంధమును రచించుటకుఁ బ్రారంభించునపుడు ప్రబంధనాయకునకును, ప్రబంధపతినామమునకును మొదలనుండు వర్ణములవలన వధూవరులకుఁ జూచెడిరీతిని సకలకూటములును జూచి తారాబలచంద్రబలసంపత్తిగలిగి, వివాహప్రశస్తలగ్నమునందుఁ గృతిరచనకు నాందిపద్యముఁ గూర్పవలయును. అష్టమమును, ప్రథమాక్షర ప్రథమగణ శుభాశుభ ఫలముల నెఱిఁగి రచింపవలయును.

మహాప్రబంధమనియుఁ, జాటుప్రబంధమనియుఁ బ్రబంధములు రెండువిధములు.

(1) మహాప్రబంధము:—దీనికిఁ బుర, ఋతు, ప్రయాణ, వనవిహార, వారికేళి, కన్యాంగసౌందర్యకథన, చంద్రోదయ, విప్రలంబ, దూత్య, అభ్యుత్తరణ, సురాపానజవికార, సూర్యోదయ, వివాహ, గృహప్రవేశ, పుత్రోదయ, సాగర, శైల, మృగయా, వన, అరణ్య, మంత్ర, విజయ, మున్యాశ్రమ, దండయాత్ర, జారసంవాద, వంశావతార, నాయకగుణవర్ణనము లనునిరువదియేడువర్ణనములలో నన్నియైన, నెక్కుడుభాగమైనఁ జేర్చి, ఆశ్వాసములుగ నేర్పరచి, పతివంశావతారమును, షష్ఠ్యంతములును వ్రాసి, ఆశ్వాసాదియం దొకకందమును, నాశ్వాసాంతమునఁ జంపకమాలాది మొదటినాల్గువృత్తములలో నొకటియుఁ గందమ్మొకటియు, నితరవృత్తములలో నొకటియుఁగా మూఁడు సమవృత్తములతో లిఖియించి, గద్యము రచింపవలసినది.

(2) చాటుప్రబంధములు:—ఇవి సంఖ్యాబద్ధములనియు, సంఖ్యారహితములనియు ద్వివిధము.

(a) సంఖ్యాబద్ధములు.

సంఖ్య.	నామము.	సంఖ్య.	నామము.
1	ముక్తకము	12	భాస్కరమాల
3	లోక్యము	16	శశికళ
4	వారిధిమాల	27	తారావళి, నక్షత్రమాల
5	పంచరత్నములు	32	రాగమాల
8	వారణమాల	64	విద్యామాల
9	నవరత్నమాల	96	తత్త్వమాల
10	అవతారమాల	100	శతకము.

పైనఁజెప్పిన పద్యసంఖ్య నొకేవిధమగు పద్యములతో నొక్క మకుటమే కడ వెళ్ళఁ బ్రతిపద్యమునకును గూర్చి పేరిడవలయును.

(b) సంఖ్యారహితములు:— రగడ, ద్విపద, దండకములు వలయునన్ని పదములఁ గూర్చి చెప్పవచ్చును.

ఒకరగడ 4 చరణములును, ఒకవృత్తము 4 చరణములు నుగలిపి యేకసమాసముగాఁజెప్పినచోఁ గలికోత్కళిక యనఁబడును. తెనుఁగుభాషయందు తేనట్టియు, నాంధ్రదేశమునవిరివిగ వాడుకలోనుండినట్టియు అన్యదేశభాషలలోని కొన్ని పదముల సందర్భానుకూలముగఁ దెనుఁగుకవిత్వమునఁ గూర్చి చెప్పనగు.

అలంకారములు, శుభాశుభ గణ, వర్ణములు, బంధకవిత్వవిషయము, వ్యాకర[illegible]శేషములు మొదల[illegible]నవి చేర్చి ద్వితీయభాగముగఁ బ్రచురింపఁబడును.

[illegible]ర్ణము.